

Т.І. Кірсева

Донецька державна музична академія ім. С.С. Прокоф'єва, Україна
Дніпропетровська консерваторія ім. М.І. Глінки, Україна

ЧАС І ЖИВА РЕАЛЬНІСТЬ

Відродження духовної спадщини, звернення до глибинних шарів культури Всесвіту стало яскравою ознакою Нового часу. За останні десятиріччя культурознавство збагатилося вагомими науковими працями, що присвячені періодам історії, філософії, мистецтва зі значенням мовної символіки, їх змістовним навантаженням, новим розумінням пізнання людини, її світогляду. Новий і Новітній час досліджується у різних науках як механізм історичних процесів. Сьогодні з позиції сучасного бачення світу, різних часових культур, духовного простору і ритмів видатних особистостей виникає нова інтерпретація історичності у сфері філософсько-культурологічного, музичного знання, яка потребує новітніх розробок і досліджень.

Відродження духовної спадщини, звернення до глибинних шарів культури Всесвіту стало яскравою ознакою Нового часу. Універсальною моделлю розвитку Всесвіту, «патріархом» форм життя є спіраль, це найбільш поширена форма від атомів до галактик, молекула в живій матерії, молекула ДНК має форму подвійної спіралі [1, с. 74]. Сфера є прафеноменом, що лежить в основі формотворення буття [2, с. 211]. Дані ознаки, циклічність, ритм, становлення психологічної цілісності залишаються актуальними, оскільки відбувається зміна загального контексту проблеми, перехід меганарацій модерну до поліфонічності сучасного філософського мислення, прискорення соціального ритму діяльності, криза ідентичності, пов'язаної з Новим і Новітнім часом, проблема темпування часу як тривалість соціального ритму тощо.

Існуючі дослідження культури, мистецтвознавства регіонів, світу охоплюють часові періоди, фактори, проблеми. Новий і Новітній час досліджується у різних науках як механізм історичних процесів. Сьогодні з позиції сучасного бачення світу, різних часових культур, духовного простору і ритмів видатних особистостей виникає нова інтерпретація історичності у сфері філософсько-культурологічного, музичного знання, яка потребує новітніх розробок, що і є **метою даного дослідження**. За останні десятиріччя культурознавство збагатилося вагомими науковими працями, що присвячені періодам історії аудіального мистецтва зі значенням мовної символіки, їх змістовним навантаженням, релігії, філософії, соціології, теорії культури, синтезу мистецтв, теоретичного осмислення, нового розуміння пізнання людини, її світогляду тощо. Ще в кінці XIX – на початку XX століття в працях Г. Ріккерта, В. Віндельбанда, М. Вебера [3, с. 47] був розвинений гуманітарний науковий підхід як антитеза, альтернатива природничо-науковій парадигмі пізнання [4, с. 48], змушений в наш час «брати на себе ряд світоглядних функцій філософії через свою принципову неідеологічність» [5, с. 12]. Culturphilosophy як світоглядно-теоретичне зерно культурології, а людина як суб'єкт творчо-перетворювальної діяльності, формотворення, формообміну складають теоретичну і практичну «сутність особистісного становлення, самовизначення, самоусвідомлення» [6, с. 14]. Інтегрально-світоглядні почуття, гуманізація особистості становить основний зміст наукових праць дослідників Ш. Амонашвілі, О. Балл, Г. Бех, О. Бондаревської, Е. Ільїна, В. Шаталова, В. Білоусової, В. Крутецького, Л. Виготського, К. Платонова. Головною метою соціально-педагогічної діяльності стає «розвиток соціальної природи людини» [7, с. 36]. Б. Скінер, А. Бандура, В. Уолтерс розглядають соціалізацію як процес навчання, Ч. Кулі, Дж. Мід – як результат взаємодії

людей, Т. Парсянс, Р. Мертон – як процес рольового тренування, українські сучасні науковці І. Митович, О. Богданська, А. Копська, Л. Міщик, Г. Падалко, В. Полтавець – як ціннісну, моральну, духовну ідентифікацію, науку і професію, різне «я» тощо. Сьогодні глобальна криза ідентифікації виступає однією із найважливіших причин духовного захворювання людини і суспільства. Неможливість ототожнити себе в соціальному статусі, маргінальність породжує особистісний конфлікт, кризу життєвих цінностей, тому погоджуємося з думкою, що істинно людська діяльність «це зміна усіх і всіляких предметних форм... формоутворення вільне, універсальне і цілеспрямоване» [8, с. 27]. Соціальна філософія виходить з релігійного переконання, що «є вічні закономірності... які визначають істинну мету їх прямувань і людина не є свавільним хазяїном свого життя, вона є вільним виконавцем вищої волі, яка разом з цим є сутністю вікових прагнень... життя» [9, с. 35]. І. Ільїн – активний політичний діяч еміграції, філософ-теоретик, екзистенціонально життєво підтверджував ідею через спрямування власних дій на вищий Смысл, Жертвенне служіння Божій Правді, створював ідеал до кінця земного життя. В.Д. Поремський пише у 1934 році: «Ми звикли бачити філософа у кабінеті, а воїна на коні, зараз настав час, коли філософу треба взяти меч, а воїну подумати, за що він бореться» [10]. Осмислення причин світової кризи поставило його ім'я в один ряд з філософами О. Шпенглером, А. Вебером, І. Гуїцінгою, Х. Ортегою-і-Гассетом, Г. фон Клагесом. І. Ільїн підкреслював дві складові життя національного організму: інстинкт і душу, їх єдність при пріоритеті Духа Божого як важливої умови історичного розвитку. Сучасний дослідник творчості філософа І. Євламπίев додає до цієї дуальної схеми елемент «почуття права» [11]. Людська культуротворча діяльність творить основу буття, світу, суспільних відносин, завдяки чому й існує як суспільна культурна істота. Український дослідник А. Борковський розглянув вчення видатного релігійного мислителя А. Августина, його систему поглядів, синтез раціональних і ірраціональних елементів, неоднозначність інтелектуальної позиції щодо пізнавальних можливостей людини [12]. У своїх теоретизуваннях А. Августин спирався на античне визначення філософії, за яким вона є любов до мудрості, але якщо «мудрість – це Бог, який все сотворив, як показують Божественні писання та істина, то істинний філософ той, хто любить Бога... Теологія є вчення про Божественне» [13, с. 2]. А. Августин не заперечує можливостей розуму у формально-логічних умовиводах, конкретно-прикладних значеннях в процесі осягнення дійсності, але на шляху істинного пізнання він має містити внутрішній критерій – Віру і раціонально досягнутих інтелігібельних істин. «Августин розглядає Віру як дар Божий... Віра не може обійтися без підтримки розуму... щоб серце завжди було в змозі прийняти Боже одкровення» [14, с. 197].

Ціннісно-смысловий Універсум людського буття в пошуках Істини, Добра, Краси, Свободи, Віри, Любові постає як духовна реальність. Матеріальне і духовне в культурному світі переплетене: «Матеріальне покликане являти, оформляти, втілювати в реальність, а духовне постає як внутрішній зміст культурного світу» [6, с. 76]. Через систему знаків, символів, асоціацій, змістовних координат і детермінантів розум вбачає не лише дану дійсність, але ще й «надчасове, ідеальне буття» [15, с. 26]. Культура становить собою сутність і зміст цього ідеального буття, з якого виростає вся сукупність духовного життя суспільства й особистості. Як зазначає філософ А. Августин, «самоочевидність надсвітового, надоб'єктивного буття відкривається для нас у формі живого знання» [15, с. 38]. Це є буття, не як німа пасивна дійсність, а самовідверте життя, первинна істотність реальності, що складає «загальну підставу і підвалини та її знаками розшифруємо зміст і сенс буття, визначаючи свої орієнтири, дороговкази на життєвому поступу» [16, с. 34]. Як зазначає С. Франк, добре розумів В. Дільтей, вводячи поряд із поняттям *Begreifen*¹

¹ Відсторонене розуміння.

категорію *Verstehen*¹, а Ніколас із Кузи визначив цей феномен як *docta ignorantia*². Саме тому «живе знання» відкриває глибинні виміри, недоступні об'єктивному, предметному пізнанню [16, с. 41], а культурний Всесвіт складає певну реальність через самовизначення людини, духовні координати, мистецтво, що спрямоване на художньо-образне осягнення і освоєння світу. В міфі й культурі починаються великі рушійні сили культурного життя, право і порядок, спілкування й підприємництво, ремесло і мистецтво, поезія і ученість, наука і досвід, практика і виконавство, які сягають до наших днів і логічно виявляються і вказують на особливість світобудови, її відображення в проявах мистецтва, наприклад, циклічності і ритмі. Саме вони є фундаментальними характеристиками від електрона й космічних асоціацій до дипломатичної діяльності і політичних викликів, які «дозволяють розвиватися вродженим потребам ритму, гармонії, переміні чергування контрастів, кульмінації у всьому їхньому багатстві й повноті» [17, с. 90].

У творчості П. Чайковського, Й. Баха, В. Моцарта, Л. Бетховена, М. Скорика, Б. Лятошинського, О. Скрябіна, С. Прокоф'єва, Д. Шостаковича, А. Шнітке відбито бінарність світу, боротьба його стихій, удари і відповіді, підйоми і падіння, запитання і відповіді, протистояння і поле напруженості, зміни полюсів і напрямів енергії, що конкретизуються і реалізуються у музиці. «Будь-яка дія, продовжена в одному напрямі, викликає реакцію, спрямовану в протилежний бік. Відтак вона відновлюється і маятник коливається нескінченно» [18, с. 317].

Учні російського композитора М.А. Римського-Корсакова: М. Лисенко, Я. Вітол, С. Богатирьов, Д. Клебанов, В. Нахабін, В. Борисов, А. Штогаренко, В. Губаренко, І. Польський, Б. Яровинський, В. Золотухін, Є. Мілка, С. Мамонов, М. Шух та інші митці у такий спосіб взаємодії стали вічним джерелом музичного поступу у сфері культури України.

Все відбувається як «рух уперед і назад, чергування» [18, с. 29], у живій і неживій природі, а також у соціальній та духовній сферах. Однак у сфері культури «маятник наділено пам'яттю і з поверненням він уже не той, що був на початку, оскільки наповнений набутим за проміж досвідом, тому образ руху по спіралі більш правильний, аніж образ коливання маятника» [17, с. 29]. Виходячи з цього новації українських композиторів стали наступом нової музично-історичної епохи. Музика Новітнього часу тепер складається як історично нова система музичного мислення з характерною для неї своєрідною системою ритму, модифікацією поняття про гармонії, корінної реорганізації композиторської структури. Нова інтонація музики ХХ сторіччя в процесі великого «інтонаційного кризису» ХІХ – ХХ ст. внесла поправку на відсторонення вертикально-акордової домінанти. На початку ХХІ сторіччя продовжується широке розповсюдження модальності, серійності, дванадцятитоновості, мікрохроматики, екмельіки, алеаторики, нової поліфонії, техніки, яка не виходить з категорії акорду і тонально-акордової системи.

В творчості несхожих українських композиторів: Б. Лятошинського і М. Скорика, О. Некрасова і Г. Ляшенка, А. Штогаренка і Є. Станковича, Л. Дичко і О. Мамонова, М. Шука і О. Костіна, О. Рудянського і О. Скрипника, В. Стеценка і Є. Мілки – знаходимо загальні основи, які усталюють належність до Новітнього часу.

Це нова трактовка дисонансу, нове відношення до хроматики й нова система ладогармонічних значень.

Епоха Нового часу (1600 – 1900) чітко відрізняється від Новітнього. Наприклад, вступ В. Моцарта у зрілий період творчості ознаменувався переродженням його стилю. За цією метаморфозою стояли великі постаті Й. Баха і Г. Генделя, це був історичний перехід у розвитку музики між старим і новим світом, це було створення нового стилю,

¹ Співчутливе розуміння.

² Умудрене невідання.

формування нового універсального В. Моцарта, його остаточний відрив від XVIII сторіччя, це той світлий інтелектуальний шлях, по якому пішли Л. Бетховен, романтики, експресіоністи, імпресіоністи і рухався весь подальший музичний розвиток.

В. Моцарт – «вільний митець в якості жреця людства», «права людини в музиці», «повної ідентичності природи і людини, вперше на оперній сцені типи, що сприймаються як справжні, щирі, дійсні люди» [19]. Моцартівська революція музичної сцени, в камерній, симфонічній, фортепіанній музиці створила вперше велику драму реальної живої людини, патетику почуттів, ліричний драматизм.

В. Моцарт більше композитор XXI сторіччя, ніж XX, ніж XIX, ніж XVIII. Фортепіанний концерт c-moll і фортепіанний квартет g-moll, симфонії – це Всесвітня арена, трагічні Виклики, живі драми, великі страждання людських мас, а композитор – геніальна особистість, ліквідована світовою картиною масових страждань. «Найбільш велике в ньому – драматизм його творчості. Цей драматизм є чиста людяність. Що означає людяність? Хіба це не означає страждання людства?» [20]. Починаючи з сімнадцяти років у В. Моцарта прориви великої скорботи, відчаю, які зливаються з космізмом і стають елементами його творчості. У Дж. Бруно є такі слова: «in tristitia hilaris, in hilaritate tristis – у сумоті веселий, а у веселості сумний, меланхолія, як лояльність геніїв, основана на тому, що воля до життя, чим вона яскравіше осяяна інтелектом, тим чіткіше виявляє бідність свого становища» [21]. В. Моцарт від матеріального звучання через контрапункт і вільне голосоведення, тематизм і кантилену, нову яскраву гармонію веде до символічного і досягає ідеального.

Ще приклади. У другій половині XVIII сторіччя український історичний процес композиторської творчості набирає якісно нових напрямів і формує яскраві мистецькі постаті: М. Березовський, Д. Бортнянський, А. Ведель. Вони уособлюють новий час, нову епоху, складають славу хорового співу, але втрачено більшу частину хорових творів М. Березовського, в неавтентичному вигляді й досі звучать твори Д. Бортнянського, офіційні заборони протягом XIX сторіччя завдали величезної шкоди хоровій спадщині А. Веделя. А сам він – великий Ведель – привніс в українську церковну музику наймогутніший потік ліричних переживань. Глибокий психологізм, суб'єктивність стають типовими ознаками стилю композитора. У концертах «Пою Богу моему», «Помилуй мя, Господи», «В молитвах неусипающую Богородицю», «На ріках Вавілонських», «Доколі, Господи, забудеши мя», «Ко Господу, внеда скорбіти мі, воззвах» яскраво увиразнилася українська національна специфіка в створенні композитором наспівного стилю з опорою на українські музичні джерела. Витоки мистецької багатогранності знаходимо в особливостях світосприйняття, котре ґрунтувалося на рівновазі світських і релігійних ідеалів. Знамениті курси С. Яворського, Ф. Прокоповича, Й. Кононовича-Горбицького, М. Козачинського відкривали перед А. Веделем інтелектуально захоплюючий, розмаїтий світ, кожна грань якого змушувала занурюватися в таїну космічного універсуму, незбагненність духовного світу людини. Серед видатних сучасників композитора особливу увагу привертає постать Григорія Сковороди. Мудрець-філософ, носій гуманістичних переконань, енциклопедична ерудиція, блискуче володіння багатьма мовами, він творче синтезував наукові, культурні, морально-етичні надбання різних країн та народів. Розвиваючи традиції філософії афонської школи ісихазму, Г. Сковорода «обґрунтовує філософію як мистецтво життя», мета якої – наближення до Бога.

А. Ведель був під впливом філософа, його життєвих принципів, які вбачали духовні чесноти, збудження сердець, оживлення загубленого черствого мозку людини засобами музики. Сприйняття євангельських заповідей полягало в яскравому стислому афоризмі «Віра без справ є мертвою». Саме про це свідчать настрої останніх концертів композитора, де переважає тональність трагічно-екзальтової сповідності, експресії, яка відоб-

ражає його духовний стан. Український ісихазм, на противагу афонському, не обмежував творчий вияв індивідуальності суто сакральною теологічною сферою, що давало А. Веделю змогу впливати на реалії суспільного життя. Заглиблення композитора у релігійну містику було викликане скепсисом та розчаруванням у суспільних цінностях. Це сприяло утвердженню погляду на А. Веделя як на людину «не від світу цього». На існування безпосереднього зв'язку між відхиленням особистості від психічної норми та проявом у неї творчих здібностей вказували ще Аристотель, Демокрит, Газоні, Беттінілі, Паскаль, Гекарт, Форг, Лелю, Верга, Моро, Шиллінг, Гаген, Майєр. У своїх працях Ч. Ломброзо, аналізуючи психічний стан ряду письменників і композиторів: Тассо, Шумана, Свіфта, Руссо, Шопена, Мендельсона, Гуно, Перголезі, Моцарта, Сальєрі, Байрона, Ленау, Гофмана, Гоголя та інших – зауважив: «Якщо після стількох прикладів з сучасного нам життя серед різних націй знайдуться люди, які мають сумнів у тому, що геніальність може проявитися одночасно з вадою розуму, то вони доведуть цим тільки свою сліпоту або свою упертість» [22]. В листах Г. Сковороди зустрічаємося з інтерпретаціями меланхолії «демон печалі», любов до усамітнення видатних мудреців як ознака божественного розуму [23, с. 481]. Аристотель висловлювався: «Самотня людина або дикий звір, або Бог». Для одних самотність є смерть, для інших – насолода, народ шанує «мудреців і називає їх меланхоліками» [24, с. 401]. До них належить і сам Г. Сковорода, який визнає схильність своєї «клопотливої і меланхолічної природи» до усамітнення [25, с. 434]. Багаті і своєрідні споглядання і переживання, долі людей, їх творчість насичує нескінченними смислами, вкорінює у вічність, як духовні визначення буття культурного Космосу. Діяльність Бога аналогічна творчості митців, які є провідниками його ідей, і через них Бог формує нові моделі світу, координати світоглядного самовизначення людини у ціннісно-смысловому Універсумі культури. Мистецтво, музика – це унікальний спосіб чуттєвого руху свідомості, а твори композиторів, виконавство артистів – жива реальність, пульсація життя, енергія, що відчувається слухачами. Відсторонене, співчутливе розуміння, умудрене невідання, живі знання у творах великих митців складають певну реальність, світ людини, духовні координати, мистецтво, що розширює Всесвіт, творить нову реальність Абсолютного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гринив В. Праязык и символ / Гринив В. – К. : Логос, 1999. – 234 с.
2. Николов Т. Долгий путь жизни / Николов Т. – Москва : Мир, 1986. – 167 с.
3. Kaplan D. Culture Theory / D. Kaplan, R. Manners. – New-York, 1972. – 435 p.
4. Виндельбанд В. Философия культуры. Трансцендентальный идеализм // Избранное. Дух и история / В. Виндельбанд. – Москва : Мысль, 1995. – С. 45-74.
5. Розин В.М. Введение в культурологию / Розин В.М. – М. : Форум, 2000. – 224 с.
6. Делез Ж. Логика смысла / Делез Ж. – Москва : Мысль, 1995. – 234 с.
7. Андреева Т.И. Социальная психология / Андреева Т.И. – Москва : Наука, 1994. – 386 с.
8. Иванов В. Человеческая деятельность-познание-искусство / Иванов В. – Киев : Наукова думка, 1977. – 241 с.
9. Франк С.Л. Духовные основы общества / Франк С.Л. – М., 1992.
10. Поремский В.Д. О современном кризисе // Поремский В.Д. Стратегия антибольшевистской эмиграции. Избранные статьи: 1934 – 1937 гг. / В.Д. Поремский. – Москва, 1998. – С. 60.
11. Евлампиев И.И. Божественное и человеческое в философии Ивана Ильина / Евлампиев И.И. – М. ; СПб., 1998. – 237 с.
12. Борковський А. Рациональне та ірраціональне в ракурсі кореляції розуму і віри в гносеологічних пошуках Святого Августина / А. Борковський // Людинознавчі студії. – Дрогобич : Каменяри, 2002. – С. 106-115.
13. Августин Блаженный. О граде Божьем : [в 4 т.] / Августин Блаженный. – Москва, 1994. – Т. 1. – 400 с.
14. Кремона К. Августин из Гиппона. Разум и Вера / Кремона К. – Москва : Дочери святого Павла, 1995. – 304 с.

15. Емельянов Ю.Н. Основы культуральной антропологии / Емельянов Ю.Н. – М. ; СПб. : Логос, 1994. – 312 с.
16. Франк С.Л. Реальность и человек: Метафизика человеческого бытия / Франк С.Л. – Париж : Умса-press, 1956. – 436 с.
17. Хейзинга Й. Homo Ludens / Хейзинга Й. – М. : Прогресс-традиция, 1997. – 416 с.
18. Бергсон А. Два источника морали в религии / Бергсон А. – Москва : Конон, 1994. – 384 с.
19. Bekker P. Musikgeschichte // Neue Musik / P. Bekker. – Berlin, 1926. – S. 153-180.
20. Гюнтер Ф. Моцарт. Жизнь. Die Musik / Гюнтер Ф. – Berlin, 1928. – 513 S.
21. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / Шопенгауэр А. – Москва ; СПб., 1863. – 468 с.
22. Ломброзо Ц. Гениальность и помешательство / Ломброзо Ц. – С.-Петербург : Ф. Павленкова, 1892. – 83 с.
23. Сковорода Г.С. Лист до М.І. Ковалинського. Лютий-травень 1764 // Сковорода Г.С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Г.С. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 428-429.
24. Сковорода Г.С. Лист до М. Ковалинського. Вересень-жовтень // Сковорода Г. Листи / Г.С. Сковорода. – Київ : Наукова думка, 1983. – С. 400-402.
25. Сковорода Г.С. Лист до В. Максимовича // Сковорода Г. Листи / Г.С. Сковорода. – Київ : Наукова думка, 1983. – С. 432-435.

Т.И. Киреева

Время и живая реальность

Возрождение духовного наследия, обращение к глубинным пластам культуры Мира стало ярчайшей приметой Нового времени. За последние десятилетия культуроведение пополнилось важными научными трудами, посвященными периодам истории, философии, искусства со значением символики, её содержательной нагрузкой, новым пониманием познания человека, его мировоззрения. Новое и Новейшее время исследуется в различных науках как механизм исторических процессов. Сегодня с позиции современного видения мира, разных временных культур, духовного пространства и ритмов выдающихся личностей возникает новая интерпретация историчности в сфере философско-культурологического, музыкального знания, требующая новейших разработок и исследований.

T.I. Kireeva

The Time and Live Reality

The revival of spiritual legacy, an appeal to the deep layers of the World culture became the brightest sign of New time. For the last decades culture science was filled up with important scientific works, devoted to the periods of history, philosophy, art with the value of symbolism, its rich in content, new understanding of cognition of man, his world views. New and Newest time is probed in different sciences as a mechanism of historical processes. Today from the position of modern vision of the world, different temporal cultures, spiritual space and rhythms of prominent persons there is a new interpretation of historic character in the field of philosophy and culture science, musical knowledge, requiring the newest developments and researches.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2010.